

Розділ 2. ТВОРЧИЙ УЧИТЕЛЬ-ПРОФЕСІОНАЛ В ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ ТА ПОРІВНЯЛЬНІЙ ПЕДАГОГІЦІ

УДК 371.15.064:174

© 2016

Задорожна-Княгницька Л.В.

ГЕНЕЗА СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДЕОНТОЛОГІЇ

У статті розглядається проблема виникнення та розвитку управлінської деонтології як міждисциплінарної галузі знань, що вивчає особливості формування і механізми функціонування принципів та морально-етичних норм у сфері управління освітнім закладом. Розкрито етико-філософські, соціально-історичні, соціально-психологічні передумови її становлення, визначено етапи розвитку управлінської деонтології та розкрито особливості деонтологічного знання в межах кожного з них.

Ключові слова: управлінська деонтологія, професійний обов'язок, професійна поведінка, управління навчальним закладом, керівник закладу освіти.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Детермінантою успішної управлінської діяльності керівника навчального закладу є професійна поведінка, що виступає інтегральним утворенням щодо системи етичних знань і вмінь, моральних якостей, мотивів та духовно-ціннісних орієнтацій його особистості. Наявність деонтологічного аспекту управлінської діяльності зумовлено соціальною відповідальністю керівника, необхідністю постійної взаємодії між суб'єктами управлінського процесу, в якому виконання обов'язку директором стає особливо вагомим, оскільки його професійна діяльність є запорукою успішного функціонування освітнього закладу, а поведінка виступає зразком для підлеглих.

Наукове обґрунтування сутності й змісту управлінської деонтології неможливе без розгляду її генези, яка є поліфакторним процесом, пов'язаним із формуванням вимог до поведінки керівника навчального закладу протягом різних історичних періодів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Деонтологічна проблематика стала предметом дослідження широкого кола вітчизняних та зарубіжних науковців у межах професійної етики (В.І. Бакштановский та Ю.В. Согомонов), педагогіки (М.П. Васильєва, Н.О. Еверт, Б.М. Жебровський, Г.О. Караханова, Т.В. Карпова, Г.М. Кертаяева, Є.В. Коробова, Г.П. Полякова, Л.Л. Хоружа), медицини (Л.В. Переймибіда), дефектології (І.А. Філатова, М.Є. Орешкіна), правознавства (В.А. Бачинін, С.Д. Гусарєв та О.Д. Тихомиров, О.Ф. Скакун, С.С. Сливка), психології (Е.К. Веселова, Т.А. Казанцева), державного управління (І.І. Смагін). Проте питання визначення наукового статусу управлінської деонтології та розкриття її генези залишається поза увагою сучасних дослідників.

Формулювання цілей статті... Метою статті є розкриття основних етапів становлення та розвитку управлінської деонтології як міждисциплінарної галузі знань, яка вивчає особливості формування і механізми функціонування принципів та морально-етичних норм у сфері управління освітнім закладом.

Виклад основного матеріалу дослідження... Виникнення управлінської деонтології обумовлено трьома групами передумов: етико-філософськими, соціально-історичними та соціально-психологічними.

Етико-філософські передумови пов'язані з об'єктивною необхідністю регулювання професійної поведінки засобами моралі та права, які у кожній професійній сфері мають свої особливості. Професійна етика, що досліджує норми професійної моралі, розвивається на основі узагальненої практики поведінки представників тієї чи іншої професії. Однак вона не висвітлює питання їх усвідомлення фахівцем та реалізації у професійній діяльності. Отже потреби в узгодженні поведінки й діяльності представників професійних груп зі специфічними нормами професійного обов'язку і належної поведінки у сфері конкретної праці обумовили виникнення професійної деонтології. Її принципи та норми знайшли відображення у професійних кодексах представників різних спеціальностей, пов'язаних із міжособистісною взаємодією. Специфіка управлінської моралі, особливості прояву етичних категорій у сфері управління, розгляд управлінської діяльності як професійної обумовили виділення окремого напрямку професійної деонтології – управлінської.

Соціально-історичні передумови виникнення управлінської деонтології пов'язані з об'єктивно обумовленими впливом політичного устрою, соціально-економічних відносин, національних особливостей побудови системи освіти й управління нею тощо на зміст моральних норм, етичних вимог до директора школи, формування еталону його професійної поведінки. Існування постійної суперечності між вимогами до особистості керівника навчального закладу та реальним їх виконанням обумовлювало пошук шляхів вирішення зазначеної проблеми, сприяло виникненню управлінської деонтології як регулятора професійної поведінки керівника. Проте, виділення її в окрему сферу наукового знання відбулося значно пізніше, ніж утвердження теоретичних засад

інших професійних деонтологій (зокрема медичної, юридичної, педагогічної). Це пов'язано з відносно пізнім визнанням діяльності керівника навчального закладу як професійної.

Соціально-психологічні передумови виникнення управлінської деонтології полягають у необхідності здійснення санації спілкування (Г.М. Кертаєва) керівника з педагогами, що забезпечує стійку позитивну мотивацію до трудової діяльності, сприятливий психологічний клімат в колективі, створює належні умови для ефективної професійної діяльності всіх учасників управлінського процесу.

У межах здійснення історико-педагогічного аналізу проблеми управлінської деонтології у вітчизняній освітній теорії нами виділено 5 критеріїв, що склали комплексну основу для обґрунтування її періодизації, а саме:

- соціально-політичний, що відображає сутність освітньої політики держави, розвиток системи освіти в цілому та суспільне ставлення до керівника навчального закладу зокрема;
- інституційний, що віддзеркалює генезу управління навчальним закладом як окремої сфери професійної діяльності (окремої інституції) з притаманними виключно їй умовами праці та професійними обов'язками;
- нормативно-функціональний, що відображає вимоги до директора школи в рамках нормативно-законодавчої бази діяльності навчального закладу, розкриває його права та обов'язки;
- теоретико-нарративний, що показує динаміку поглядів вітчизняних просвітителів, освітніх діячів та науковців різних історичних періодів на особистість керівника школи та його професійну поведінку;
- етико-деонтологічний, який уможливив визначення етапів становлення та розвитку професійної етики й деонтології в системі наукового знання.

Зазначений вище підхід дав можливість виокремити такі етапи становлення та розвитку управлінської деонтології:

1. Кінець XIX – початок XX ст. – період зародження деонтологічних поглядів у сфері управління освітою, формування вимог до професійної поведінки та норм діяльності керівника навчального закладу.

2. 1917 – 1920-ті рр. XX ст. – період ствердження деонтологічних поглядів у контексті національно-патріотичних пріоритетів управлінської моралі, формування вимог до керівника навчального закладу та його професійної поведінки у зв'язку з кардинальною зміною соціально-політичних, економічних та суспільно-культурних умов функціонування освітньої системи.

3. 30-ті – початок 50-х рр. XX ст. – період стагнації управлінської деонтології.

4. Кінець 50-х – 80-ті рр. XX ст. – період розробки проблем управлінської деонтології в межах марксистко-ленінської ідеології.

5. 90-ті рр. XX – початок XXI ст. – період розвитку управлінської деонтології в контексті визнання управлінської діяльності як професійної.

6. Від початку XXI ст. – до сьогодні – сучасний етап розвитку управлінської деонтології, період обґрунтування її теоретичних засад та ствердження як окремого напрямку професійної деонтології.

Верхня межа дослідження генези управлінської деонтології – друга половина XIX-початок XX ст. – характеризується виникненням уваги до особистості керівника навчального закладу у зв'язку з запровадженням самостійної посади директора народних училищ (1874). Становлення деонтологічних ідей відбувалося на тлі суворих вимог до діяльності керівника навчального закладу, сформульованих у низці нормативних документів («Положення про початкові народні училища» (1874), «Статут гімназій та прогімназій відомства Міністерства народної освіти» (1871, 1874), циркулярні розпорядження, інструкції Міністерства народної освіти), відповідно до яких функціональні обов'язки директора школи зводилися, в основному, до здійснення нагляду за діяльністю вчителів та учнів з метою забезпечення «благонадійності» навчального закладу, дисципліни й порядку.

Превалювання «полицейської» функції, що наділяла керівників широкими повноваженнями в галузі використання покарань, присікань та нагляду, перетворювало директора школи в «адміністратора-канцеляриста» й обумовлювало призначення на керівні посади у школах осіб, відданих ідеям самодержавства: часто ними були священики або випускники університетів, що не мали досвіду педагогічної, а тим більше управлінської діяльності. Невідповідність вимог до керівника навчального закладу, що висувалися офіційною владою, та тими суворими обмеженнями й жорсткими умовами, в яких вони змушені були працювати, обумовила пошук шляхів забезпечення ефективної управлінської поведінки, виникнення деонтологічних ідей у межах новоствореної теорії школознавства.

Певного впливу на розробку теорії деонтології надали гуманістичні ідеї Дж. Бенґама, Й.Г. Гете, Ф. А. Дістервеґа, Ш. Летурно, Н. Шеффлера А. Шопенгауера та ін., в яких розкривалися питання професійного обов'язку й відповідальності. Зокрема в 1867 р. було опубліковано праці Дж. Бенґама у перекладі О.М. Цапіна і О.М. Неведомського, після чого у науковий тезаурус увійшов термін «деонтологія» на позначення науки про обов'язки людини, про державну моральність, тобто як науки про належне.

На західноукраїнських землях, які входили до складу Австро-Угорської імперії, етичні питання у сфері освіти досліджували О.Г. Барвінський, В.О. Барвінський, С.О. Сірополко, Й. Сліпий, І.Я. Франко, М.В. Хавлюк,

А. Шептицький та ін. На території імперської Росії, до складу якої входила Україна, деонтологічна проблематика управління освітою побіжно піднімалася у матеріалах педагогічної періодики, у роботах С.Ф. Алчевської, Б.Д. Грінченка, М.С. Григоревського, М.І. Демкова, М.П. Драгоманова, М.Р. Завадського, М.О. Каришева, М.О. Корфа, С.І. Миропольського, В.П. Науменка, М.І. Пирогова, К.Д. Ушинського. Аналіз актуальних праць дав можливість визначити основні напрями формування деонтологічної думки у сфері управління освітою:

1. Визнання місії керівника навчального закладу як натхненника діяльності педагогів («Директор – душа школи») (М.О. Корф).

2. Висунення вимог до його морально-вольових якостей (вимогливість до себе, стійкість, правдивість, сумлінність, совість, стриманість, чистота й міцність релігійно-моральних переконань, висока свідомість (служіння людям, суспільству), здатність приносити себе в жертву (бути істинною людиною), тактовність, чуйність у ставленні до людей).

3. Визначення професійних умінь та навичок, що, у поєднанні з морально-вольовими якостями, забезпечують належну професійну поведінку (наявність чіткого усвідомлення мети своєї діяльності, засобів та шляхів її досягнення, вміння планувати власну діяльність, організувати взаємодію з педагогічним колективом, бути для педагогів «старшим товаришем» (К.Д.Ушинський), забезпечувати реалізацію принципу «concordia res parvae crescent» («працюймо разом, щоб зробити більше») (В.П. Науменко)).

4. Розгляд авторитету директора школи як деонтологічної категорії та обов'язкового результату його професійної поведінки.

5. Спроба розгляду «норм керованості» (К.Д. Ушинський) педагогічним колективом, які встановлюються завдяки професійній діяльності керівника навчального закладу.

Розвиток теорії управлінської деонтології після 1917 р. характеризується складністю й неоднозначністю. О.В. Сухомлинська називає перші десятиріччя ХХ ст. етапом інтенсивного національно-культурного будівництва з яскраво вираженою тенденцією до розмаїття та індивідуалізації, роками бурхливої соціальної творчості, коли були створені українська національна школа й педагогічна наука – оригінальна система, що мала свої, властиві лише їй одні, форми спрямування і зміст [9].

У наукових працях освітніх та громадських діячів часу визвольних змагань 1917 – 1919 рр. (С.Ф. Русової, Я.Ф. Зеленкевича (Чепіги), С.Ф. Черкасенка, В.К. Винниченка, О.Ф. Музиченка, І.І. Огієнка) питання особистості керівника навчального закладу вирішувалися через розкриття його високої місії у розбудові національної української школи. Стрижневими ідеями їх філософсько-соціальних та педагогічних поглядів стали: гуманізм, український національний альтруїзм, демократизм, відродження й утвердження високих духовних цінностей, що склали підмурівок деонтологічних вимог до керівника навчального закладу. Складовими професійної поведінки директора школи визнано: високі моральні якості, здатність відстоювати національні культурно-освітні інтереси, глибокий патріотизм, здатність стверджувати впевненість учителів у собі, працездатність, терпіння, справедливість.

За більшовицької влади питання професійної поведінки керівника навчального закладу набуло іншого політичного й ідеологічного забарвлення. Під впливом постулатів марксизму-ленінізму про самоврядування трудящих зникло розуміння управління як професійної діяльності. Тому зміст регулятивних актів про середні навчальні заклади («Положення про єдину трудову школу РСФСР», «Основні принципи єдиної трудової школи» (1918), «Положення про організацію учнів у школах II ступеня» (1921), «Положення про управління навчально-виховними закладами» (1922), «Кодекс законів про народну освіту УСРР» (1922), «Статут єдиної трудової школи» (1923) та ін.) заперечував усе, що було пов'язане зі старою системою управління, диктував перегляд повноважень керівника закладу освіти. Незважаючи на закріплення за ним формального права керувати школою, визнавалася підпорядкованість його діяльності рішенням шкільної ради.

На стиль керівництва радянською школою та формування системи управлінських цінностей у післяжовтневий період вплинули прямі вказівки Народного комісаріату освіти, теоретичні роботи В.І. Леніна. У межах нової «революційної» ідеології протягом 20-х рр. ХХ ст. сформувалися обриси керівника нового типу, здатного «нести особисту відповідальність за суворо й точно визначену роботу чи частину роботи». Складовими його професійної поведінки визначено: «організаційне чуття», «практична тверезість та вмілість», «тямущість та розпорядливість», «уміння розбиратися в людях, знаходити до них підхід, цінувати самостійність», «без шуму налагодити спільну роботу великої кількості людей», «дійти до суті», «знаходити помічників, їм допомогти... їх висунути... їхній досвід показати» тощо [6].

Педагогічна думка у межах адміністративно-контролюючого підходу до управління освітою у цілому спрямовувалася на розробку підвалин «нового виховання» (Г.Ф. Гринько, О.С. Залужний, А.С. Макаренко, О.Ф. Музиченко, М.О. Скрипник, І.П. Соколянський, О.Я. Шумський) та частково – питань школознавства (Я.Н. Ряппо, М.М. Іорданський). Висвітлення проблематики діяльності керівника навчального закладу набуло емпіричної спрямованості: більшість наукових праць було присвячено розкриттю управлінського досвіду та конкретним інструкціям для керівника в рамках навчально-виховного процесу.

Своєрідним виключенням у зазначеному контексті були педагогічні праці А.С. Макаренка, який розглядав питання професійної поведінки директора школи через призму його впливу на педагогічний колектив з метою перетворення його у могутній засіб виховання. Деонтологічними питаннями, піднятими педагогом у його творах, були: роль та значення діяльності керівника в межах кожного з чотирьох етапів формування педагогічного колективу; формування демократичного стилю взаємин із педагогами; сутність авторитету й умови його досягнення керівником. Концептуальним портретом директора школи виступала активна особа, стійка до труднощів, ініціативна, компетентна, наполеглива, дисциплінована, діловита, рішуча й охайна.

Важливою складовою деонтологічних поглядів А.С. Макаренка було обґрунтування ним категорії відповідальності як результату відповідної залежності між провідними учасниками освітнього процесу, розкриття її зовнішнього прояву та внутрішньої суті через використання відповідного термінологічного поля: «відповідальна залежність», «сувора відповідальність», «загальна відповідальність», «принцип відповідальності», «переживання відповідальності», «гармонія відповідальних осіб», «почуття відповідальності перед колективом» тощо.

Початок 30-х рр. XX ст. позначився сталінською контрреформою освітньої галузі та спробами ЦК ВКП(б) зміцнити єдиноначальність у сфері освіти, що відобразилося у зміні назви керівної посади (з «завідувач школи» на «директор школи») та розширенні кола функцій. Професійна поведінка директора школи мала відповідати загальним нормам радянської номенклатури, сформульованим Й.В. Сталіним («вміти реалізувати директиви, їх розуміти, приймати, як свої рідні, проводити у життя»).

Науковці, які працювали в умовах утвердження тоталітарного режиму 30–50-х рр., сталінської системи цензури, змушені були писати праці на засадах марксистсько-ленінської ідеології, партійно-класового підходу [1]. Як зазначає В.А. Шестаков, сталінська система управління перебувала в мобілізаційному режимі, тобто на межі можливостей, приводячись у дію почуттям страху. Адміністративна вертикаль поступово адаптувалася й до такого режиму роботи, виробляючи захисні механізми (узгодження рішень для «розмивання» відповідальності, уповільнення їх імплементації) [10].

Науковим розвідкам цього періоду притаманна фрагментарна увага до деонтологічної тематики. В основі негативного ставлення чиновників до деонтології як до прикладної науки, неадекватного сприйняття частиною професійної групи науковців самого поняття «деонтологія» лежали твори К.Маркса, в яких він критикував погляди Дж.Бентама. Тому з 30-х рр. XX ст. у визначенні деонтології став укладатися інший зміст («вчення про найкращі засоби для досягнення благополуччя»), а проблема професійного обов'язку розкривалася тільки в межах критики й самокритики [2].

У 1946 р. до наукового знання повернувся термін «деонтологія». Вжитий онкологом Н.Н. Петровим у контексті медичної етики, він пізніше почав використовуватися в науках, що розглядають різні аспекти функціонування системи «людина-людина» [7]. Однак теорія деонтології як вчення про моральний обов'язок довгий час не розроблялася. За твердженням Г.М. Кертаєвої, «інкубаційний період» деонтології продовжувався довгі десятиліття, і зрештою її було визнано як важливий розділ наук, звернених до різних сфер соціальної практики: від медицини до спорту [3, с.9].

Кінець 50-х – 80-ті рр. XX ст. можна назвати поворотним періодом у розвитку управлінської деонтології. Зміну соціально-етичних пріоритетів у межах політичної «відлиги» було закріплено низкою документів (Закон СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти» (1958), «Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про народну освіту» (1973), Закон УРСР «Про народну освіту» (1974) та ін.), в яких відобразилася зміна управлінської парадигми від авторитарної до демократичної. Це вимагало розробки нових підходів до керівництва середньою школою як фундаментальною ланкою системи радянської освіти. Зокрема, у Постанові ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо подальшого удосконалення народної освіти у СРСР» (1966) наголошувалося на підвищенні наукового рівня керівництва школами, зміцненні керівного корпусу висококваліфікованими фахівцями. На недоліки морально-етичного характеру в управлінні освітнім закладом акцентувалося у наказі Міністерства освіти УРСР «Про поліпшення внутрішкільного керівництва і контролю в загальноосвітніх школах» (1973).

У 1978 р. Міністерством освіти було затверджено Кваліфікаційну характеристику директора школи. У змісті документу конкретизовано функції керівника освітнього закладу, закріплено перелік знань, обов'язкових для керівних працівників освіти. Однак за відсутності в ній опису професійних умінь директора школи та морально-етичних вимог до нього, питання деонтологічної складової діяльності керівника навчального закладу вирішувалося через оволодіння ним «ленінським стилем управління», заснованим на «ленінських нормах партійного життя». Зазначимо, що питання сутності цього стилю розглядається як у межах етики, так і в межах школознавства. Узагальнений аналіз праць радянського періоду з питань управління школою (М.І. Кондаков та М.І. Соцердотов, М.Г. Захаров, В.П. Стрезикозін, Ф.Г. Паначин, В.Ю. Кричевський, С.Є. Хозе, Р.Х. Шакуров, Н.С. Сунцов, Є.С. Березнякта ін.) та професійної етики (А.М. Архангельський, Н.А. Головки, В.І. Добринін, В.І. Писаренко та І.Я. Писаренко, І.І. Чернокозов) дав можливість сформулювати зміст складових «ленінського стилю управління» як системи ефективної управлінської поведінки керівника «радянського типу»:

1. Володіння кадровою марксистсько-ленінською теорією (засвоєння основ марксистсько-ленінської філософії, політичної економії, історії КПРС та наукового комунізму).

2. Розумне поєднання революційного розмаху, наукової прозорливості, широти поглядів, творчої ініціативи, пристрасності в роботі з високою комуністичною діловитістю, з практичністю й реалізмом у повсякденних справах та вчинках.

3. Слідування нормам партійного життя та принципам партійного керівництва: вмілий підбір кадрів, перевірка й оцінка їх за практичними справами й морально-політичними якостями; дотримання колективного керівництва, поєданого з персональною відповідальністю; постійний контроль та перевірка виконання прийнятих рішень; критика й самокритика; ідейно-політична зрілість робітників, їхня партійність та непримиренність до ворожої партійної ідеології, моральна чистота кадрів.

4. Знання професії, що передбачає: високу організованість та самодисципліну праці; конкретність у роботі, попередження та викорінення «верхоглядності», «голоного просвітництва», зосередження зусиль на важливих ділянках праці.

5. Суворая, глибоко наукова організація праці: систематичність, раціональність, планомірність та ритмічність у роботі, відсутність як повільності, так і штурмівщини, пунктуальність, оперативність, чіткість.

Лише половину з зазначених вище умінь директора школи можна віднести до суто професійних; решта – данина комуністичній ідеології, без якої діяльність будь-якого керівника була не лише неможливою, але й неприпустимою.

Разом із тим у науковій та навчальній літературі з питань управління освітою та особистості керівника навчального закладу висловлювалися цінні думки. Показовою у зазначеному контексті є управлінська діяльність та наукова творчість В.О. Сухомлинського. Серед вимог, що висувалися до особистості директора, педагог виокремлював моральність, інтелект, волюві якості, здатність бути прикладом для педагогічних працівників, знання об'єкту та предмету управлінської діяльності, досконале володіння наукою, майстерністю та мистецтвом навчання та виховання. Деонтологічні погляди В.О. Сухомлинського містять у собі розкриття сутності категорій «соціальна відповідальність», яка має розумітися керівником, як особиста, персональна проблема; «професійний обов'язок» як вищий ступінь духовного життя, на якому він «віддає себе служінню ідеалу»; «повинність» як спонукальна сила поведінки людини. Педагог вважав, що поведінка керівника є професійною за умови, коли йому вдається стати її господарем, якщо він навчився орієнтуватися в будь-яких ситуаціях у залежності від уявлень про свої професійні обов'язки [8, с. 51].

У цілому період 1950-1980-х рр. характеризується збільшенням кількості публікацій, що містили опис й узагальнення передового досвіду директорів шкіл, методичні рекомендації щодо організації та здійснення управлінської діяльності. Характеризуючи цей період, як етап формування окремих елементів управлінської культури директора школи, Л.О. Наточий вказує на важливий чинник переосмислення управлінської діяльності: відбувався поступовий перехід від теорії управління школою, від «концепції впливу» до «концепції створення умов», що вплинуло на уявлення про особистість керівника навчального закладу, оптимальний стиль керівництва тощо [5].

Проблеми професійного обов'язку й відповідальності фахівця, вплив моралі на поведінку стали предметом дослідження у межах філософського, психологічного, етичного знання: «Соціальна відповідальність особистості в умовах соціалізму» (А.П. Дьяков), «Свобода та відповідальність» (Л.В. Білецька), «Проблема моральної відповідальності в марксистській етиці» (М.А. Головкин), «Про єдність соціальної та професійної відповідальності особистості» (Г.М. Романюк), «Мораль в дії: про закономірності впливу моралі на поведінку людини» (М.М. Крутов), «Соціальні норми та регулювання поведінки» (М.І. Бобнева), «Професійний обов'язок» (Д.П. Котов), «Мораль та поведінка» (С.Ф. Анісімов) та ін. Сама ж деонтологія визначалася як вчення про належне, яке висвітлює проблеми обов'язку і моральної вимоги, форми вираження повинності, шляхом яких моральність виражає вимоги соціальних законів, приймає різні форми в приватній поведінці, загальних нормах і вимогах.

Наступна реформа загальноосвітньої школи (1984), що мала на меті не лише виведення середньої ланки освіти на новий якісний рівень, але й удосконалення системи управління освітою, викликала необхідність розробки наукових основ управлінської діяльності на засадах демократизації та гуманізації управління освітою. Надання шкільним колективам більшої самостійності, децентралізація управління, створення рад шкіл – усі ці нововведення висували нові вимоги до діяльності директора школи. У світлі реформи 1984 р. він розглядався, як особистість, що володіє новим управлінським мисленням, яке передбачає вироблення власної позиції, власної філософії управління.

За цих умов виникає необхідність розробки основ нового законодавства про освіту. «Положення про середню загальноосвітню школу СРСР» (1989) в якості основних положень життєдіяльності школи виголосило принципи самоврядування, гласності, демократії на основі місцевих соціально-економічних умов, національних традицій та регіональних особливостей. Виконанню задекларованих у новій нормативній базі завдань заважала невідповідність заявлених завдань умовам їх реального виконання. Комплекс цих умов був надзвичайно широким, – від існування різних рівнів реалізації реформи (проголошеного, заохочуваного й реального) до наявності психологічних бар'єрів у

свідомості учасників освітнього процесу, причиною яких часто виступала недостатня професійна компетентність керівників шкіл, не завжди здатних грамотно мотивувати колег на виконання прийнятих управлінських рішень, використати їхню ініціативу та творчий потенціал. За твердженням дослідника А.С. Красикова, за таких обставин існуючі підходи до розгляду особистості директора школи, його управлінської поведінки було втрачено повністю [4, с. 22].

Принципово новий етап у розвитку управлінської деонтології почався з отриманням Україною самостійності та започаткуванням професійної підготовки керівників навчальних закладів. Характерними ознаками початку 90-х рр. ХХ ст. стали: поступовий відхід від авторитарного стилю управління в освіті, загострення питання про надання професійного статусу керівнику навчального закладу, зміщення акцентів у розумінні його діяльності з управлінської на менеджерську, удосконалення вимог до кваліфікації керівників закладів освіти. Зазначені обставини створили сприятливий ґрунт для розвитку ідей управлінської деонтології. Пошуки науковців у цій сфері відбувалися на фоні стрімкого розвитку та утвердження інших професійних деонтологій (юридичної (Ю.В. Шмоткін, С.С. Сливка, С.Д. Гусарев, О.Д. Тихомиров); поліцейської (В.М. Кукушин); педагогічної (К.М. Левітан, Г.П. Васянович, Ю.О. Кусий).

Питання ефективної управлінської діяльності керівника навчального закладу розглядалися науковцями в наступних контекстах: формування готовності до управлінської діяльності (Ю.Г. Барабаш, Л.С. Возняк); управління навчальним закладом як менеджмент (О.С. Виханский, А.І. Наумов, Г.А. Дмитренко); модернізація змісту, форм та методів управлінської діяльності (Л.І. Даниленко); психологія управління навчальними закладами (Л.М. Карамушка, Н.Л. Коломінський, Л.Е. Орбан-Лембрик); творчість в управлінні школою (В.І. Загвязинський, С.А. Гільманов); удосконалення професійної діяльності керівника навчального закладу (В.Ю. Кричевський); демократизація та гуманізація управління навчальним закладом (В.М. Бегей); управлінська етика (В.М. Шепель).

Аналіз зазначених вище праць дав нам можливість розкрити систему теоретичних положень, що склали основу для подальшого обґрунтування управлінської деонтології:

1. Професійна діяльність директора школи являє собою професійний феномен, який може бути досліджено виключно на міждисциплінарному рівні, вона є провідним заняттям керівника навчального закладу, яке вимагає спеціальних знань, умінь, особливих особистісних професійно значущих якостей і без якої існування й розвиток навчального закладу неможливі.

2. Системоутворюючим чинником професійної діяльності є людина, яка вступає у систему ціннісної, владної, правової, управлінської, фінансово-економічної, міжособистісної, педагогічної взаємодії. Пріоритетними є ціннісне ставлення керівника навчального закладу до системи «влада – людина», оскільки від її якості, змісту й ступеня актуальності залежать інші взаємовідносини директора.

3. Сутнісними характеристиками діяльності керівника є категорії «влада» та «ціннісні орієнтири», розгляд та дослідження яких поза контекстом професійної етики не є можливим.

4. Ціннісним орієнтиром носія влади, яким виступає керівник навчального закладу, є його професійний обов'язок як регулятор, що надає певного морального, правового та філософського забарвлення відносинам влади.

5. Директор школи у професійній діяльності реалізує владу, засновану, з одного боку, на правових, прийнятих у державі нормах, з іншого – на власних моральних, вольових, інтелектуальних якостях.

Початок ХХІ ст. позначився пильною увагою науковців до питань управлінської деонтології, обумовленою підвищенням вимог до керівників навчальних закладів у світлі глобалізаційних та євроінтеграційних процесів, у які активно включилась Україна. Розвиток вітчизняної освіти здійснювався в контексті завдань, визначених у низці державних документів (Законах України «Про загальну середню освіту» (1999), «Про засади запобігання і протидії корупції» (2011); «Про Національну доктрину розвитку освіти» (2002), «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» (2005), «Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні» (2008), «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні» (2010) та ін. У них піднімаються ключові питання розвитку галузі й акцентується увага на зміні освітніх пріоритетів, у тому числі – й у сфері управління освітою. Першочерговим завданням визначено налагодження високопрофесійного наукового супроводу управлінських рішень, перехід до програмно-цільового управління, запровадження нової етики управлінської діяльності, забезпечення якості освітніх послуг, підвищення компетентності управлінців різних рівнів. Міністерство освіти і науки України наказом №665 від 01.06.2013 р. «Про затвердження кваліфікаційних характеристик професій (посад) педагогічних та науково-педагогічних працівників навчальних закладів» визначило широке коло повноважень для посади директора ЗНЗ (код професії КП-1210.1), що підвищило ступінь його відповідальності за діяльність навчального закладу.

Одним із чинників підвищеної уваги до деонтологічної складової управлінської діяльності керівників навчальних закладів у контексті участі України у світових освітніх інтеграційних процесах стало прийняття Міжнародним конгресом Всесвітньої організації вчителів (Education International) Декларації професійної етики (2001). Поряд з положеннями, що відображають етичний аспект професійної діяльності педагогів, документ містить вимоги, що стосуються керівників освіти: підтримання атмосфери колегіальності серед співробітників,

поважаючи їх професійну думку й переконання; готовність запропонувати пораду чи допомогу педагогам-початківцям; забезпечення конфіденційності інформації про колег, якщо оголошення цієї інформації не є обов'язковим і не вимагається законом; підтримка та просування інтересів та добробуту колег, захист їх від залякування, від фізичного, психологічного чи сексуального зловживання.

Соціально-філософське обґрунтування сутності й сенсу професійної діяльності керівника навчального закладу на початку ХХІ ст. стало предметом дослідження у наукових працях В.П. Андрущенко, І.П. Аносова, Л.І. Даниленко, І.П. Жерносека, В.Г. Кременя, В.Е. Луначека, В.О. Огнев'юка, що розглядають її у взаємозв'язку з демократизацією управління та зміцненням доміант виховного процесу (патріотизмом, моральністю, особистою відповідальністю, усвідомленням особистої цінності й цінності людей, освоєнням і сприйманням духовної спадщини свого народу та інших народів світу тощо). На підставі аналізу результатів досліджень зазначених вище науковців нами виділено чинники, що обумовили необхідність теоретико-методологічного обґрунтування управлінської деонтології:

– об'єктивно-детермінуючі (зміна освітньої парадигми та визнання самоцінності особистості кожного учасника педагогічного процесу, посилення антропоцентричної тенденції в управлінні освітою; надання навчальним закладам академічних прав и свобод, що значно підвищило ступінь відповідальності їх керівників за прийняті рішення; підвищення соціально-державних вимог до рівня професійної, в тому числі й професійно-етичної культури педагогічних кадрів; закріплення на рівні нормативно-правової бази діяльності навчальних закладів відповідальності педагогів та керівників за дотримання професійно-етичних норм; посилення нормативно-кваліфікаційних, атестаційних вимог до педагогічних кадрів та навчальних закладів у цілому; інтеграція сучасних наукових досягнень (зокрема у галузі педагогіки, психології, гуманітарних та суспільних наук) та практики професійної діяльності у сфері управління освітою);

– суб'єктивно-детермінуючі (особистісно-професійні потреби фахівців-практиків в оволодінні новими компетенціями, їх прагнення до особистісно-професійного росту, до вирішення проблеми етично виправданої поведінки в складних умовах функціонування освітнього закладу, зміни місця й ролі керівника навчального закладу як фасилітатора).

Висновки... Зазначене вище дозволяє констатувати, що становлення та розвиток управлінської деонтології є полідетермінованим процесом, що відображає історично-соціальний розвиток комплексу об'єктивних та суб'єктивних чинників, які обумовили її міждисциплінарну спрямованість.

Проте статус професійної деонтології в науковому знанні не є сталим. Її розглядають, як самостійну науку, як розділ етики, як міждисциплінарний науковий напрям. Перспективами подальших досліджень є ґрунтування сутності та категоріального апарату управлінської деонтології, визначення її місця в системі наукового знання.

Використана література:

1. Березівська Л. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ ст.: історіографія питання [Електронний ресурс] / Л. Березівська. – Режим доступу: library.udpu.org.ua/library.../2011_1_10.pdf.
2. Горшенев В.М. Юридическая деонтология: Учеб. пособие / В.М. Горшенев, И.В.Бенедик. – К.: УМК ВО при Минвузе УССР, 1988. – 80с.
3. Кертаяева Г.М. Основы педагогической деонтологии [Электронный ресурс] / Г.М.Кертаяева. – Режим доступа: <http://www.studmed.ru/docs/document44245/>
4. Красников А.С. Оценка качества труда руководителя сферы образования: Учеб. пособие / А.С. Красников. – СПб. : Вологда, 2006. – 176 с.
5. Наточий Л.О. Проблема периодизации и развития теории управленческой культуры руководителей загалноосвітніх шкіл у вітчизняній педагогічній теорії (друга половина ХХ ст. – початок ХХІ ст.) [Електронний ресурс] / Л.О. Наточий. – Режим доступу : <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/ NN15/11nlopds.pdf>. – Назва з екрану.
6. Паначин Ф.Г. Управление просвещением в СССР: Учеб. пособие / Ф.Г. Паначин. – М. : Просвещение, 1977. – 208 с.
7. Самойленко В.В. История медицинской деонтологии / В.В. Самойленко. – М. : Медицина, 1998. – 210 с.
8. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. – Т. 4. – К. : Радянська школа, 1977. – 638 с.
9. Сухомлинська О.В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру / О.В. Сухомлинська // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992 – 2002. Збірник наукових праць до 10-річчя АПН України. – Частина 1. – Харків : ОВС, 2002. – С.37-54.
10. Шестаков В.А. Природа и механизмы изменений властных институтов в СССР в 50-е — середине 60-х гг. // Государственная власть и общество России в XX веке: материалы межвузовской научной конференции / Сост. Г.В. Кожевникова, Л.Д. Шаповалова. — М. : РГУ, 2004. — С. 114-117.

Задорожная-Княгиницкая Л.В.

ГЕНЕЗИС СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕОНТОЛОГИИ

В статье рассматривается проблема возникновения и развития управленческой деонтологии как междисциплинарной области знаний, изучающей особенности формирования и механизмы функционирования принципов и морально-этических норм в сфере управления учебным заведением. Раскрыты этико-философские, социально-

исторические, социально-психологические предпосылки ее становления, определены этапы развития управленческой деонтологии и раскрыты особенности деонтологического знания в пределах каждого из них.

Ключевые слова: управленческая деонтология, профессиональный долг, профессиональное поведение, управление учебным заведением, руководитель учебного заведения.

Zadorozhna-Knyagnitska L.

THE GENESIS OF MANAGEMENT DEONTOLOGY BECOMING AND DEVELOPMENT.

The article deals with the problem of appearance and development of management deontology as interdisciplinary branch of knowledge, which identifies the formation peculiarities, mechanisms of functioning principles, moral and ethical standards in school management sphere. Ethical and philosophical, social and historical, social and physiological preconditions of its becoming have been exposed.

5 criteria which have composed the comprehensive basis for period formation of management deontology becoming and development were determined: social and political, institutional, regulatory and functional, theoretical and narrative, ethical and deontological. The genesis stages of management deontology were defined. The regulatory basis analysis results of educational management questions were presented, educational periods, materials, works of national education leaders of different historical periods, which represent deontological knowledge development in the educational management sphere. The characteristic of each management stage development was given:

– Late XIX cent. – early XX cent. - the period of deontological view approval in the context of national and patriotic priorities of administrative morality, the educational chief's requirements formation and their professional behavior due to the radical change in social political, economic, social and cultural educational system functioning conditions.

– The 30th – early 50th XX cent. - the period of management deontology stagnation.

– Late 50th – 80th XX cent. - the period of management deontology problems elaboration within Marxist-Leninist ideology.

– The 90th XX cent. - early XXI cent. – the period of management deontology development in the context of recognition of management activity as a professional one.

– From the early XXI cent. - until nowadays – the management deontology development modern stage, the period of its theoretical principles foundation and its statement as a separate professional deontology direction.

Key words: management deontology, professional behavior, educational management, the chief of educational establishment.

Подано до редакції 19.04.2016.

УДК 37(09) (47.52/.54)''185/19''

© 2016

Клочко О.М.

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЖІНОЧОЇ ГІМНАЗІЙНОЇ ОСВІТИ НА ПІВНІЧНОМУ СХОДІ УКРАЇНИ (друга половина XIX – початок XX століття)

Стаття присвячена проблемі етапізації розвитку жіночої гімназійної освіти означеного регіону. Враховуючи економічні, соціально-громадські перетворення в регіоні та на підставі офіційних документів виділено 4 етапи розвитку жіночої гімназійної освіти: Початковий етап (1855 р. – 1869 р.), Етап реорганізації та педагогізації навчально-виховного процесу (1870 р. – 1883 р.), Контрреформаторський етап (1884 р. – 1904 р.), Заключний етап (1905 р. – поч. 1919 р.).

Ключові слова: жіноча гімназійна освіта, Північний Схід України, етапізація, Харківська та Чернігівська губернії.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Вагомим внеском у відродження національної системи освіти є використання позитивного історичного доробку. З огляду на це, важливим є дослідження проблеми фундації жіночих закладів освіти, зокрема, гімназійних.

Уважний аналіз науково-дослідницьких джерел дає підстави стверджувати, що останнім часом спостерігається тенденція вивчати проблему становлення та розвитку освіти жінок з огляду на її регіональну складову і специфіку. Вітчизняні дослідники вивчали деякі аспекти становлення та розвитку жіночої гімназійної освіти другої половини XIX – початку XX століття в Наддніпрянській Україні (Л. Смоляр, Т. Тронько), на Півдні України (В. Добровольська, Ю. Королевська, О. Литвиненко, Т. Шушара), західноукраїнські землі досліджували Л. Єршова, Г. Маслій та Т. Яковишина, східноукраїнський регіон – С. Фатальчук.

На жаль, на сьогодні, нема спеціальних робіт присвячених становленню та розвитку жіночої гімназійної освіти в другій половині XIX – початку XX століття на Північному Сході України – території, що входила до складу Харківської та Чернігівської губерній (сучасні межі Харківської, Чернігівської та Сумської областей).

Оскільки регіоном є соціальний та географічний простір, в якому проходить формування, збереження та передавання соціокультурних норм життя людини [12, с. 5], виокремлення означених територій у Північно-Східний регіон дозволить розглянути їх як визначене соціокультурне середовище, що має єдиний освітній простір, в якому проходить соціалізація жіночої особистості.

Зауважимо, об'єднання Харківської та Чернігівської губерній в єдиний регіон має як географічні так і соціально-економічні передумови:

- географічні: губернії були розташовані в середній смузі Російської імперії і межували між собою;

- історико-економічні: заселяли ці землі переважно козаки та селяни, а основою економіки було сільське господарство та промислове виробництво;